

REKTOR ÉS PRÉDIKÁTOR MINT HARANGOZÓ

Közismeretes az a mondás, hogy: „szegény az eklézsia (s azért) a pap harangoz.” Ámde ez nem azt jelenti, mint ahogyan általában véve gondolják, hogy nincsen módjában a gyülekezetnek a harangozót is fizetnie, hanem azt, hogy nincs lehetősége arra, hogy a papnak elég jövedelmet biztosítson, amiből családotul megélhessen, s ezért a harangozásért adandó járandóságot is a lelkipásztornak rótták le a papbért fizető egyháztagok. Természetes, hogy a harangozói díjtételek vidékenként némileg változtak, ámde a papokkal kapcsolatosan nincsenek is biztosan lerögzíthető ilyesféle adataim, ellenben ha az egyházközség lévitát, iskolamestert vagy kántort is tarthatott, abban az esetben az ő járandóságának kiegészítésére rendelték a bérfizetők e rovatát. Így a marosi egyházmegyéhez tartozó havadi református eklézsia története szerint az „1757. évben Karácsonfalván tartott G. Synodushoz benyújtja az egyháznak a mester hozásra vonatkozó kérő deliberatumot, s megállapítja díjlevelét a következőkben: az eddigi harangozói fizetés, mely néhány darab külső birtok haszonélvezetéből állott, adassék a mesternek; a papnak járó 3—3 kalangya búza és zab illetményből 1—1 kalangya szintén átadandó, ide értve a fabérelletményét is egyharmad részben; az elhaltakért járó 5 pénzes garast — mert a harangozást a mester köteles végezni — szintén átadatja”. Természetesen, ezeken kívül volt a gyermekektől járó csekély tandíj, továbbá a természetbeni lakás.¹ Ugyancsak a marosi traktusban levő vajai egyházközségben az 1756. évi tanúvallatás szerint a mester többek közti járandósága volt „a harangozásért 5—5 kéve” búza.² Egészen bizonyos, hogy e javadalmozás mértéke a megelőző századnak legalábbis utolsó harmadában sem volt több.

A Szolnok-Doboka megyei Alsóilosván Bartók Zsigmond az 1838—43. években „pap-mesteri, egyházfi, harangozói tisztet visel”.³ Árpástón „1813-ban már orgona is van, a melyért külön 20 krajcárt fizet minden gazda, valamint a takaródzó (esti) harangozásért, úgyszintén egy gyermek tanításért is”.⁴ Ugyanitt Kolozsvári László tanítót az 1840-es évek első felében „a harangozásra is kényszerítik, a partialis a halott felett való harangozás alól

¹ Az erdélyi ev. ref. egyházkerület névkönyve az 1902-ik évre. V. lap.

² I. h. 1903.-ik évre. XLVII. lap.

³ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története. Deés, 1896. 74.

⁴ I. h. 91.

felmentik, valamint az esteli harangozás alól is, melyért minden gazda 6 kr-t fizetett. Vasárnapi vagy templomba menésre való beharangozásra azonban kötelezte”.⁵ Bálványosváralján a „tanítói fizetésre nézve az egész megyében a második helyen áll s a legjövedelmezőbb állások egyike 1643-ban: . . . esteli harangozásért egy jó házi kenyeret, vagy 5 denárt” fizetnek. 1801-ben azonban már „minden gazda harangozásért egy kenyeret vagy 12 denárt” köteles adni.⁶ Búzában, Dellőpátiban, Kékesen, Málomban a tanító 1643-ban minden házassembertől az „estvéli harangozásért egy kenyeret” kapott.⁷ Kudúban 1824-ben a kántortanító részére megállapítják, hogy „estvéli takarodó s mindennapi harangozásért minden gazda egy kenyeret s egy csirkét” ad.⁸ 1622-ben Magyarborzácson „estvéli harangozásért 1—1 házi kenyeret (kötelesek adni a tanítónak), a ki akarja magát megváltatja egy denárral”.⁹ Magyardécsén 1643-ban a mesternek „minden ember estvéli harangozásért egy jó házi kenyeret s négy kupa bort” tartozott adni.¹⁰ Ördöngösfüzesen 1791-ben a mesternek a „harangozásért 10 frt” jár. „Ha estvéként a kis haranggal takarodót harangoz, kap érte az 1787. évben egy kenyeret s egy csirkét. Halotti harangozásért s éneklésért a bérfizetők 8 polturát, a kik nem fizetnek bért, kétszeresét adják.” 1826-ban az eklézsia az estvéli takarodó harangozást beszünteti, s ugyanakkor kéri a partialiszt, hogy az érette fizetett csirke- és kenyéradást is engedje el.¹¹ Rettegen 1643-ban a rektor járandóságához számít: „estvéli harangozásért mindenki 3 denárt, vagy ugyanannyi kupa mustot és egy házi kenyeret” adjon.¹² Szásznyíresen 1643-ban az iskolamester fizetésében a bérfizető hívek „estvéli harangozásért 1 jó házi kenyeret, visznek ételt vagy 1 tyúkot vagy e helyett 1 font húst”.¹³ Szépkenyerűszentmártonban 1827-ben a pap-mesterre a többek között azért panaszkodtak a hívek, mert nem harangoz; erre ő azzal menti magát, hogy „a harangozást ha ő nem is végzi, végezteti a gyermekekkel s csak akkor marad el a harangozás, mikor a nagy sár miatt a haranghoz nem mehet. . . . A temetési harangozás elmulasztására nézve azt feleli, hogy mikor temetni megy, nem lehet a harangoknál is”. Egy következő tanítót 1830-ban hasonlóképpen hanyagsággal vádolnak a hívek, ellenben ő azzal mentegetőzik, hogy „12 kr igen kevés, hogy ő egy halottnak 3 napig harangozzon; ezért a járandóság felemelését kéri”.¹⁴

E szűkös javadalmasítás — bizony — nem csuda, ha hanyagságra készíteti nemcsak a rektort, de a lévitát, sőt talán a papot is, csakhogy a XVII. században bekövetkezett mérhetetlen török—tatár—német—vallon, sőt még kuruc—labanc pusztítások a lakosságot nemcsak szegénnyé, nyomorulttá sorvasztották, hanem létszámban is annyira megfogyasztották, hogy sok esetben egész falvak lettek romokká és lakatlanokká. Ne csodálkozzunk tehát, hogy ilyen körülmények között nemcsak a gyengébb vagy

⁵ I. h. 93.

⁶ I. h. 99.

⁷ I. h. 126, 256, 311, 370.

⁸ I. h. 331.

⁹ I. h. 341.

¹⁰ I. h. 345.

¹¹ I. h. 403.

¹² I. h. 424.

¹³ I. h. 502.

¹⁴ I. h. 531—32.

éppen a restes prédikátorok és rektorok, de sokszor még a jó képességű és tanult teológusok is 'küzdve a megélhetés mérhetetlen nehézségeivel, az elemi és háborús csapások okozta gondokkal, sőt igen gyakran a hívek meg a patrónusok megnemértésével s a császári háztól istápolat közegek rosszindulatával, nemzeti létük, valamint szellemi előhaladásuk érdekében se tenni nem tudtak, sőt — sajnos — kedvet is alig éreztek.

Az eddig bemutatott példákhoz az alábbiakban egy eredeti okmány pontos szövegét csatolom, amely Oroszfája kisközségről őrizett meg egy érdemes adatot.

Előbb azonban elmondom, hogy ez a falucska Kolozs megye déli határán, a Mezőség szélén fekszik. Lakossága 1895-ben 469 román és már csak 188 magyar, akik közül 128 református.¹⁵ Magára a helység sorsára a református templomban az 1806. esztendei építkezési munkálatok befejezésekor elhelyezett emléktábla néhány sántító vesszővel idézem:

„Ezeröttszázban már e templom fennállott,
Melyet akkor (!) ali basa meg is szállott.
Könyörületlen szív tüzzel elégette,
Ártatlan köveit hamvába temette,
Romlott kőfalait egy levita rakta
Ujra és mostanig minden abba hagyta.” . . .¹⁶

E sorokat olvasva, észrevehetjük, hogy a történeti események bennök alaposan össze vannak keverve. Lehetséges ugyanis, hogy a törökök 1660 táji pusztító dúlása előtt is, már Bastáék rombolásainak áldozatává lett, sőt az is valószínű, hogy a faluval együtt az egyházi épületek II. Rákóczi György fejedelemségének utolsó éveiben is romlást szenvedtek, ámde az alábbi forrás azt bizonyítja, hogy két évtizeden belül minden helyrehozott, hogy azután netalán több is, mint egy század alatt ismét az enyészetnek adassék át.

Egynegyed századdal ezelőtt a Székely Nemzeti Múzeum levéltárából másoltam ki az alábbi okiratot:¹⁷

„Mű Barothi Istvan mostan Vajda Sz. Ivanyon lako: Kolos varmegye egygyik reszeben levő orthodox Religyon valo Ecclesiasticusoknak Seniora, es Ezen Kolos varmegyeben Seniorsagom alatt levő Ecclesiastica personak mindnyajan; ugy mint, Szeplakon Polgari Andras, Szasz phülpösön Baratosi Mihaly (,) Tanczon Markodi Gyorgy, Oroszfajan Enyedi Istvan, Kőbólkúton Szendrei Andras, Uy lakon Kezdi Vasarhelyi Istvan, Szent Peteren Bölkenyi Mihaly. Ölvesen Somosdi Janos. Erczeben Fogarasi Sandor; Adgyuk tudtakra, mind az mostaniaknak s mind az következendőknek Ez levelünknek rendiben. Quod in hoc Anno 1678. dje 21. 9-bris. Nemzetes Oroszfaj Miko Miclos Urammal, Kolosvár megyeben lakoval, igy alkuvank megh: Egy Harangnak kezünkben adasa felől. mellyet eo Kegyelme suis

¹⁵ Névkönyv. 1895. 222.

¹⁶ I. h. 1892. 34.

¹⁷ SzNM Törzs. gyűjt.

proprijs sumptibus csinaltatot volt az el multt haboru üdőkben, es allitot volt fel Haranglabastol Oroszfaján lako Koppanyi Márton nevü Jobbagya haza eleiben; Hogy eo kegyelme adná kezünkben az harangot, haranglabastol egyben; mellyet alithatnank parochiánk melle, az holott most az orosz-fai Pap haza Epitetett, az Templomhoz közel; Hogy ne kelletnék ollyan meszszeré jární, harangozasi alkalmatossaggal, az praedicatornak az nagy sarokon; mellyet eo kegyelme is fen denominaltt Miko uram kezünkben boczatani igire; boczata sub tali tamen condicione, hogy műis fen denominaltt Ecclesiai Personák, Ezen varmegyeben lako(k) Tisz (Esperest) (Barothi) Atyam fiaival egyben Assecurallyak eo kegyelmet; Miko Uramot es két agon levő posteritassit, Hogy valamikor Miko Uramnak, vagy ket agon levő posteritassinak, halatti alkalmatossaggal az harangozas kevantatik; soha sem mű; sem utannunk következő rendünkön levő successorink, scilicet Ecclesiai személyek; sem orosz-fai Ecclesiaban lakok sem masok nem impediálljuk sem ő kegyelmet Miko Uramot sem ket agon levő posteritassit, hanem szabadon harangzattatthatnak; melly Contractus felől igirenk Evictiot eo kegyelmenek; hogy mind mű mostaniak s mind következő meg óltalmazzuk s tartjuk Miko Uramot s két agon levő posteritassit eo kegyelmenek az harangozas szabadsagaban; mellyet ha violálnank, vagy mas rendünkön levő Atyankfia violálni akarna s nem evincálnok, Eò non obstantè hogy Ecclesia földén leszen az harang. hanem eo Kegeyelme Miko Uram vagy ket agon levő posteritassa eo kegyelmenek csak magok Emberek által is az harangat haranglabastol együtt az előbbi helyre vitethessek, az honnat most el hozták. Melyről adgyuk műis fellyebb megh irtt személyek kezünk irasaval meg erősitetett pecsetes levelünköt jövődöbeli bizonyságul, fen megh irtt Miko Uramnak, es két agon levő posteritassinak, fide nostra Christiana mediante. Datum in Oroszfaja Anno et die ut supra notatis. Iidem qui supra. per eosdem Correcta. mp. Stephanus Baróthi mp. (P.H.) Andreas Polgari mp. (P.H.) Micha. Baratosi mp. (P.H.) Georgius Markodi mp. (P.H.) Stepha. Enyedi mp. (P.H.) Andreas Szendrei mp. (P.H.) Stepha. K. Vasarhelyi mp. (P.H.) Michael Bölkenyi mp. (P.H.) Somosdi Janos mp. (P.H.) Fagarasi Sandor mp. (P.H.)”

Mindehhez még hozzá kell fűznünk, hogy a harangozás maga tulajdonképpen a tanult egyházi férfiakra sem volt lealázó kötelezettség, mert hiszen tudjuk, hogy a 3—400 évvel ezelőtti idők folyamán Németországban, sőt az erdélyi szászoknál is igen gyakran volt a triviális iskolákban a gyermekek tanítójáé, sőt ennél többit mondva, mai napig is tudok idehaza olyan katolikus egyházközséget, ahol a nagyon tiszteletreméltó tekintélyű plébánus maga húzza a harangokat.

A fentebb idézett oklevél tehát az 1678. november 21 táji orosz-faji körülményekről számol be, ámde ugyanez lehetett a helyzet 1737. február 22—23-án mind itt, mind pedig a szomszédos leányegyházközségben: Komlódon, minthogy Solymosi Péter parochuson kívül náluk még mindig nem volt külön scholamester. Ugyanez a helyzet az 1740. február 16-i esperesi vizsgálat alkalmával is egészen 1749. március 8-ig; mígnem ugyanennek az évnek december 9. napján Komlódon már rektort is találunk, ellenben az anyaegyházközségben Zalányi Tamás miniszter csak egymagában van; itt azután azt is megjegyezték, hogy Oroszfaján „a templom romlás-

ban vagyon" s „vaygon edgy fa torony, abban edgy kiseded harangotska”,¹⁸ amely netalán azonos a Mikó Miklós által adományozottal.

Az előbb közölt okirat keltekor: 1678. november 21-én tehát Enyedi István a lelkipásztor Oroszfáján s a hozzá kapcsolt Komlód filiában. Élete folyása után kutatva, megtaláltam, hogy a kolozsvári református kollégiumban tanult,¹⁹ ahol az 1670-es évek eleje táján irván alá az iskola törvényeit, ekkor lépett a felsőbb évfolyamokba. Itt azután tanárai voltak Tolnai István és Pataki István haladó szellemű, tudós professzorok. Jó igyekezetéért alumnumot nyerve, ugyanitt tanult tovább, s mint ilyen Apafi Miklós és Teleki Anna 1676. szeptember 9-én Uzdiszentpéteren tartott lakodalmára kinyomtatott kártára latin nyelvű üdvözlő verset szerzett.²⁰ Majd a kollégiumi diáknévsor szerint „Pastor evasit”, tehát jól képesített, értelmes ifjú lehetett, hogy az iskolából egyenesen papságra, bizonyosan mindjárt Oroszfájára vitetett. Valószínűleg szegény fiú, akinek nem volt módjában, mint iskolatársai közül Szathmári Pap Jánosnak, Szathmár-Némethi Sámuelnek, Zemplényi Ferencnek s még másoknak is külsőországokbeli akadémiákra bujdosnia.

Ámde Enyedi nem sokáig maradt Oroszfáján, ugyanis 1679. október 19-én már Tancson találjuk.²¹ Az itteni egyházközséget újjáteremtő és megszilárdító Földvári Ferenc fejedelmi belső tanácsos és portai követ fiának: a nemkülönbön áldozatkész Pálnak és felesége Toroczka Borbálának²² kívánságára jöhetett át új állomáshelyére. Ettől kezdve 30 esztendeig mit sem tudunk róla, ámde mégis valószínű, hogy ez alatt az idő alatt is ugyancsak ebben az ekléziában szolgált.

A reája vonatkozó legközelebbi adat 1709-ből való, ez pedig azt bizonyítja, hogy a Tancsnál népesebb Magyarpéterlaka prédikátorát: Enyedi Istvánt ebben az esztendőben esperesévé választotta az egyházmegye papságának közakarata. Itteni működésének idejéből mindössze csak annyiról tudok beszámolni, hogy 1720-ban temploma számára harangot öntetett, a következő évben pedig papilakot építtetett valószínűleg a patrónus Teleki család támogatásával. Arra is van adat, hogy az egyházi szolgálatban nem állott egymagára, minthogy Péterlakán a kántortanítói állás is meg volt szervezve. Az ő idejében a többek között Farczádi Mihály töltötte be e tisztséget, akit azután a Telekiek 1721-ben sáromberki birtokukra vittek át lelkipásztornak.

Enyediről még csak annyi ismeretes, hogy 1729-ben ugyancsak Péterlakán hunyt el.²³ Ez az évszám azt bizonyítja, hogy késő vénseget, 70 éven felüli életkort élt meg. Úgy látszik, hogy hasznos munkása volt népének. Kár, hogy egyetlen diákkori versecskéjén kívül több szellemi terméke nem maradt, pedig valószínűleg nem egy templomi és temetési beszédének kézírata kallódhatott el halála után.

¹⁸ A görgényaljai ref. egyházmegye esperesi vizsgálati jegyzőkönyve. 128, 132, 171, 192, 222, 249, 261, 285, 289, 311, 316. (1937-ben az egyházmegyei levéltárban volt.)

¹⁹ Nomina studiosorum collegii Claudiaci. 5. (A kollégium levéltára őrizte.)

²⁰ H. J.: Adatok a RMK I. és II. kötetéhez. 9. Kolozsvár, 1939.

²¹ Lásd e kötetben a Deáki Filep Jánosról írott cikket.

²² Névkönyv 1894, 19. — Gen Füz 1903: 70. — gr. Földvári Ferenc felett tartott halotti beszédek. Kolozsvár, 1779.

²³ Névkönyv. 1893, 18, 20, 21.

Személyét meg kell különböztetnünk az azonos nevű nagyenyedi kollégiumi professzortól, valamint a nagybányai és kolozsvári polgári foglalkozású derék férfiaktól.

E cikkhez fűzöm még az alábbi, Oroszfájával kapcsolatos emléket. Ugyanis Enyedi István oroszfáji papszkodása után mintegy száz esztendő múlva e falucsának egy fia tanult a nagyenyedi kollégiumban: oroszfáji Pergő Celesztin, akit azután tanulmányainak elvégzése után az első erdélyi magyar úttörő színészek között látunk viszont mint az akkori társulat előadásainak közkedvelt hősét. 1858. augusztus 7-én fejezte be a közönség által jó fél századig sokat ünnepelt életét. Temetésére azonban már nem a Mikó Miklós által adományozott harangot húzta meg az akkori lévita, mert ő már a kolozsvári temetőben nyugszik egykori iskola- és színésztársa: gidófalvi Jancsó Pál szomszédságában.²⁴

²⁴ A kolozsvári házsongárdi temetőben. (II. osztály C. táblában.)